

Цитування:

Антоненко О. М., Антоненко М. М. Фестивалі духовних піснеспівів у соціокультурному просторі України кінця ХХ – початку ХХІ століть. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2021. № 3. С. 161-166.

Antonenko O., Antonenko M. (2021). Festivals of spiritual songs in socio-cultural space of Ukraine of the end of the XX - the beginning of the XXI centuries. *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 3, 161-166 [in Ukrainian].

Антоненко Олександр Миколайович,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри інструментального
виконавства та музичного мистецтва естради
Мелітопольського державного педагогічного
університету ім. Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3480-8924>
antonenkoalexandr@ukr.net

Антоненко Маргарита Муратівна,
кандидат мистецтвознавства, вчитель
мистецтва Мелітопольського ліцею № 9
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2438-5657>
margo_megapolis@ukr.net

ФЕСТИВАЛІ ДУХОВНИХ ПІСНЕСПІВІВ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

Мета роботи полягає у дослідженні діяльності фестивалів духовних піснеспівів у контексті розвитку музичної культури України кінця ХХ – початку ХХІ ст. **Методологія.** Дослідження побудовано на історичному і культурологічному підходах. Застосовується також системний метод – для характеристики фестивалів православної музичної традиції у їх зв'язках з іншими компонентами культури; соціокультурний метод – при вивченні соціокультурних складових художнього феномену фестивалю. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вперше комплексно проаналізовано діяльність фестивалів православної духовної музики як новітнього явища в музичній культурі України. **Висновки.** Виникнення та активне функціонування фестивалів духовних піснеспівів є однією з провідних тенденцій розвитку музичної культури православ'я в Україні. Ідейне спрямування фестивалів передусім релігійного змісту, і, окрім подолання негативних тенденцій у сфері культури, їх провідною функцією є відродження православних традицій. Фестивалі духовної музики в Україні нині виконують дві основні функції: просвітницьку та культуротворчу. Вони сприяють відродженню традицій православної музичної культури; демонструють традиції православ'я в сучасних соціокультурних умовах; відроджують багатотисячолітні традиції духовного хорового співу України; сприяють задоволенню потреб населення в культурно-просвітницьких заходах духовної, високоморальної спрямованості.

Ключові слова: фестиваль, православна духовна музика, соціокультурний простір України кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Antonenko Oleksandr, Ph.D. in Arts, associate professor, Department of Instrumental Performance and Pop Music, Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky; Antonenko Margaryta, Ph.D. in Arts, teacher of arts, Melitopol Lyceum № 9

Festivals of spiritual songs in socio-cultural space of Ukraine of the end of the XX - the beginning of the XXI centuries

The purpose of the article is to study the activities of festivals of spiritual songs in the context of the development of the musical culture of Ukraine in the late twentieth – early twentieth century. **The methodology** is based on historical and culturological approaches. A systematic method is also used to characterize festivals of the Orthodox music tradition in their connection with other components of culture; socio-cultural method – in the study of socio-cultural components of the artistic phenomenon of the festival. **The scientific novelty** of the work is that for the first time the activity of festivals of Orthodox sacred music as a new phenomenon in the musical culture of Ukraine is comprehensively analyzed. **Conclusions.** The emergence and active functioning of festivals of spiritual songs is one of the leading trends in the development of Orthodox musical culture in Ukraine. The ideological direction of the festivals is primarily of religious content, and, in addition to overcoming the negative trends in the field of culture, their leading function is the revival of orthodox traditions. Festivals of sacred music in Ukraine currently perform two main functions: educational and cultural. They contribute to the revival of the traditions of orthodox musical culture; demonstrate the traditions of orthodoxy in modern socio-cultural conditions; revive centuries-old traditions of spiritual choral singing of Ukraine; revive centuries-old traditions of spiritual choral singing of Ukraine.

Keywords: festival, orthodox spiritual music, the musical culture of Ukraine of the end of the XX - the beginning of the XXI century.

Актуальність дослідження. Виникнення та активне функціонування фестивалів духовної музики є однією з новітніх та яскравих тенденцій розвитку музичної культури України кінця ХХ – початку ХХІ ст. Діяльність мистецьких форумів спрямованих на відродження, розвиток та популяризацію духовної музики православної традиції потребує детального вивчення та аналізу задля наукового осмислення культурного процесу в державі, передачі цих знань наступним поколінням, збереження культурно-мистецької спадщини.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналізуючи феномен музичного фестивалю, звертаємо увагу на наукові праці які мають теоретичне значення для осмислення представленої теми – К. Давидовський [3], С. Зуєв [4], Є. Федорова [9], М. Швед [10]. Важливими для розкриття теми є дослідження, в яких розглядається православна духовна музика в контексті діяльності музичного фестивалю – Л. Пархоменко [6], О. Ущипівська [8].

Метою статті є дослідження діяльності фестивалів духовних піснеспівів як новітнього явища в музичній культурі України в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. В соціокультурному просторі України кінця ХХ – початку ХХІ ст. сформувались усталені форми проведення форумів духовної музики: фестиваль, концерт; напрями – духовних піснеспівів (домінують літургійні піснеспіви) та духовної музики (представлена літургійна, паралітургійна та епізодично позалітургійна музика); рівні – від міських до міжнародних.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» визначає фестиваль як «... масове свято, на якому показують досягнення певного виду мистецтва». Отже, музичний фестиваль – це свято мистецтва, на якому «... публіка, що збирається разом у просторі концертного залу, об'єднується у своєрідну спільноту чи навіть “родину”» [4, 95]. Що стосується фестивалю духовної музики, то це не просто місце, де відбуваються мистецькі події, але й простір специфічної ідентифікації, де глядач декларує свою належність до християнської спільноти – унікального культурного простору.

У контексті новітньої української культури безпрецедентного розвитку набувають різдвяні концерти та фестивалі. Вони проводяться майже в усіх регіонах держави. Серед мистецьких форумів даного напрямку найяскравішим і наймасштабнішим

постає всеукраїнський фестиваль різдвяних піснеспівів «Від Різдва до Різдва» в м. Дніпрі (у різні роки мав статус міжнародного).

Фестиваль заснований у 1994 р. Присвячений він одному з найвеличніших християнських свят, а його мета задекларована як духовне відродження українського народу. Безумовними перевагами фестивалю «Від Різдва до Різдва» є величезна географія учасників, а також те, що традиційно він відбувається впродовж майже цілого тижня, що збільшує його слухачку аудиторію. Його суттєвими ознаками є також регулярність, строкатість і масовість, унаслідок чого захід почав виконувати функції всеукраїнського календарного свята в Дніпрі.

Щорічно фестиваль збирає численну кількість церковних, професійних, навчальних, дитячих хорових колективів. За роки проведення в ньому взяли участь понад 40 тисяч виконавців із 50 міст України, Білорусі, Росії, Молдови та Грузії, а глядацька аудиторія перевищила 100 тисяч чоловік. Звучали духовні твори українською, латинською, старослов'янською, російською, грузинською, білоруською, німецькою, польською, іспанською, французькою, італійською, болгарською, грецькою мовами.

На думку С. Зуєва, «обов'язковою ознакою сучасного фестивалю є наявність “родзинок”, що мають не просто привернути увагу мистецької спільноти, але й викликати “справжній ажіотаж” навколо його подій та імен» [4, 100]. У цьому контексті фестиваль «Від Різдва до Різдва» може похвалитись участю в різні роки провідними хоровими колективами України: Камерний хор Харківської обласної філармонії, Камерний хор «Таврійський Благовіст», Кропивницький муніципальний камерний хор, Камерний хор Дніпровської обласної філармонії, Ансамбль солістів «Київська Русь» із м. Києва та багатьох ін. Підносили престиж та мистецький рівень фестивалю участь у журі в різні роки відомих представників творчої еліти України (Н. Матвієнко, В. Палкін та багато ін.).

У 2004 р. Дніпровська міська рада з метою збереження та популяризації кращих зразків скарбниці духовної, народної та професійної хорової творчості, духовного відродження українського народу заснувала Всеукраїнський пасхальний фестиваль «Наддніпрянські пасхальні піснеспіви». Фестиваль традиційно проходить на березі монастирського острова біля Свято-Миколаївського храму, що є його безумовною «родзинкою» та дозволяє збирати широку глядацьку аудиторію. Поряд з

різдвяним фестивалем «Наддніпрянські пасхальні піснеспіви» виконує важливу функцію донесення до широкого загалу національних духовних скарбів, пропаганди високоякісного академічного мистецтва.

За роки своєї діяльності фестивалі «Від Різдва до Різдва» та «Наддніпрянські пасхальні піснеспіви» стали яскравими культурно-мистецькими подіями, справжніми святами православної духовної музики.

Помітним явищем музичної культури України початку XXI ст. вважаємо проведення Всеукраїнського фестивалю православної хорової музики «Співочий собор» (2002 – 2007 рр.). Фестиваль, заснований у 2002 р. у Свято-Успенському Святогірському монастирі, мав широку географію учасників. У 2004 р. фестиваль «Співочий собор» першим серед хорових фестивалів України був включений до Всесвітньої федерації хорової музики (IFCM). Концерти та гала-концерти фестивалю проходили в Національній філармонії України, Національному будинку органної і камерної музики, Донецькій обласній філармонії.

Аналізуючи події Всеукраїнського фестивалю православної хорової музики «Співочий собор», доктор мистецтвознавства О. Ущапівська відзначає «постійну участь в концертах Співочого собору найкращих камерних хорових колективів України. <...> Програму фестивалю, згідно з його концепцією популяризації духовних жанрів і традицій релігійного музикування, складала музика різних епох і народів: від давніх візантійських, російських, грузинських піснеспівів і музики українського бароко А. Веделя і Д. Бортнянського до творів М. Лисенка, П. Чайковського та сучасних композиторів М. Шука, В. Степурка, В. Тиможинського» [8, 81].

Потрібно зазначити, що в межах фестивалів, заснованих у Дніпрі та Святогірську, достатньо широко представлена православна паралітургійна музика: хорові концерти, колядки, щедрівки, пасхальні пісні тощо. Обумовлено багато в чому це тематикою фестивалів та значним представництвом світських хорових колективів (професійних, аматорських, дитячих, студентських) поряд із церковними. Зазначимо, що паралітургійні піснеспіви не є обов'язковими в канонічному богослужінні, не підпорядковуються канонам й призначені для концертного виконання під час святкових служб.

Діяльність фестивалів духовних піснеспівів стає яскравою ознакою розвитку

музичної культури Запорізької області періоду незалежності України. Упродовж 1998 – 2001 рр. у м. Бердянську проводився фестиваль духовної музики «Пойте Богу нашому, пойте». Фестиваль щорічно збирав найкращі церковні хорові колективи регіону, а в 2000 та 2001 рр. значно розширив географію учасників і мав статус всеукраїнського.

У 2005 р. у м. Запоріжжя був заснований всеукраїнський фестиваль духовних піснеспівів «Христос Воскресе». На початку XXI ст. він став яскравим явищем не лише церковної, а й загалом музичної культури Запорізького регіону. Щороку участь у фестивалі брали професійні, аматорські, церковні, навчальні, дитячі хори та вокальні ансамблі. Зважаючи на мету – «відродження національних традицій півчної культури» [7], обов'язковими для виконання в межах фестивалю стали православні піснеспіви українських композиторів. Для урізноманітнення концертної програми, надання заходу не лише церковного, а й світського спрямування до регламентованої 30-хвилинної програми творчим колективам дозволили додавати світські хорові твори композиторів-класиків, а також народнопісенний репертуар. Згідно з положенням фестивалю, окрім відродження традицій церковної культури, його метою задекларована також «популяризація хорової музики у широкому колі слухачів» [7].

Намагання організаторів зробити фестиваль резонансною подією культурно-мистецького життя Запоріжжя зумовило поширене використання в його програмах не лише літургійної та паралітургійної православної музики, а й позалітургійної. Яскравим прикладом є концерт, що відбувся в межах фестивалю 19 квітня 2007 р. Зі сцени концертного залу ім. М. Глінки обласної філармонії прозвучали такі шедеври світової музики, як кантата «Іоанн Дамаскін» С. Танєєва, увертюра «Світле свято» М. Римського-Корсакова та ін. Зазначимо, що позалітургійні твори не пов'язані або лише частково пов'язані зі структурою богослужіння й співочим канонам, мають відносний простір у виборі засобів музичної виразності, текстової основи, виконавського складу, дають можливість більш повно й відкрито висловити композитору свої індивідуальні релігійні почуття.

Фестиваль «Христос Воскресе» став резонансною подією культурно-мистецького життя Запоріжжя. Він виконував важливу функцію донесення до широкого загалу

духовних скарбів, пропагування високоякісного академічного мистецтва. З 2010 р. фестиваль «Христос Воскресе» через значне скорочення фінансування звузився до меж регіонального. З 2014 р. фестиваль проводиться в м. Мелітополі й донині є яскравою подією в культурно-мистецькій панорамі Запорізького краю. Загалом за історію фестивалю в його заходах взяли участь понад 100 професійних, аматорських, церковних, фольклорних, дитячих хорових колективів та вокальних ансамблів.

Одним із найяскравіших фестивалів православної духовної музики, які проводилися на теренах України, є «Глас Печерський». Місце проведення фестивалю – одна з його головних переваг. Від початку заснування концертні виступи проходили в Трапезному храмі Києво-Печерської лаври. Храм має чудові акустичні властивості, а що найголовніше – духовний спів завжди краще сприймається в церкві.

Заснований фестиваль у 1998 р. як один із заходів підготовки святкування 2000-ліття Різдва Христового. Наступного року фестиваль здобув статус Всеукраїнського, а з 2004 р. став яскравим святом православної духовної музики міжнародного рівня.

Найбільш резонансним був Міжнародний фестиваль «Глас Печерський», який відбувся в 2007 р. Його провідною метою був показ краси традиційного православного співу в різноманітних національних варіантах. Задля досягнення мети організатори зібрали найкращі церковні колективи (відмовившись від запрошення світських хорів) з України, Польщі, Болгарії, Румунії, Росії, Латвії, Грузії. Дивовижне звучання літургійних духовних піснеспівів сповнене колоритом різних національних культур; надзвичайне піднесення виконавців створили неповторну, величну ауру відчуття духовної єдності присутніх на фестивалі.

У межах фестивалю працювало представницьке журі, до якого входили відомі особистості: нар. артист України, проф. Л. Венедиктов; директор фестивалю «Хайновські дні музики церковної» (Польща) М. Нігеревич; худ. керівник Міжнародного фестивалю православних піснеспівів (м. Мінськ, Білорусь), проф. Л. Густова; доктор мистецтвознавства, проф. М. Денисов та ін. Найкращі колективи-учасники отримували від журі запрошення до участі в аналогічних мистецьких форумах у Польщі та Білорусії.

Незважаючи на те, що «Глас Печерський» мав нетривалу історію, він був найбільш яскравим та представницьким за географією учасників фестивалем православної духовної музики, які проводилися на території України.

У 2011 р. у Києві був заснований фестиваль-конкурс церковно-приходських хорів «Пентікостія». Щорічно він проводиться у свято П'ятидесятниці (грецькою – «Пентікостія») – День Святої Трійці. Фестиваль проходить на задалегідь підготовлених майданчиках Спасо-Преображенського собору, Національного історико-культурного заповідника «Софія Київська», Соборній площі Києво-Печерської лаври.

За своїм духом та напрямом фестиваль «Пентікостія» доволі схожий із фестивалем «Глас Печерський». Передусім це пов'язане з домінуванням у його програмах літургійної музики (суто богослужбової), пошуком шляхів її розвитку в практиці церковно-приходських колективів. Не відмовляються організатори й від виконання паралітургійних та позалітургійних жанрів духовної музики в межах фестивалю. Наприклад, надзвичайно зворушливою подією VII-го Всеукраїнського фестивалю парафіяльних хорів «Пентікостія» в 2017 р. стало виконання перед церемонією нагородження всіма хорами-учасниками духовного гімну України «Боже великий єдиний» М. Лисенка.

Для багатьох церковних колективів України фестиваль «Пентікостія» став однією з небагатьох можливостей отримати концертну практику та продемонструвати свою майстерність у межах масштабного мистецького форуму для широкого кола слухачів, а для їхніх керівників – поділитися досвідом роботи, обмінятися нотним матеріалом і т. ін.

Фестивалі духовної музики є поширеним явищем у культурі України періоду незалежності. Вони організовуються в різних регіонах країни, мають свої традиції, шанувальників та визнання в суспільстві. Окрім вище проаналізованих, відзначимо фестивалі «Воскреслий Христос дарує радість дітям» у м. Чернігові, «Хрещенням відкриваються небеса» в м. Покровськ Донецької області, «Господь посеред нас» у м. Вараш Рівненської області, «Піснеспіви душі» в м. Коломия Івано-Франківської області, «Глинські дзвони» у м. Глухові Сумської області та ін.

На фестивалях духовних піснеспівів використовуються різноманітні форми й

методи інформаційної роботи, у тому числі проведення брифінгів, прес-конференцій, виставок, майстер-класів та зустрічей із високопрофесійними фахівцями з метою виховання художнього смаку керівників творчих колективів, обміну досвідом роботи. Формування глядацької аудиторії фестивалів відбувається за двома основними ознаками. З одного боку, це поціновувачі високого мистецтва (зокрема хорового жанру). З іншого – парафіяни, для яких головним на фестивалі є духовність, яку несуть хорові колективи своїм співом.

Духовна музика, що нині звучить у межах фестивалів духовних піснеспівів, безумовно торкається найбільш потаємних куточків людської свідомості, викликає схвильованість, єднання душі автора, виконавця й слухача, долає часовий та територіальний простір. У межах фестивалів відбувається безпосередній культуротворчий вплив духовних піснеспівів як на слухачів, так і на самих виконавців, на формування й розвиток їх музичної культури. Саме з контекстом згадуваного впливу насамперед пов'язуються перспективи розповсюдження духовної музики православної традиції як різновиду музичного мистецтва, які употужнюються його надзвичайно органічними синкретично-культурними чинниками соціалізації особистості та демократичністю поширення.

Висновки. Виникнення та активне функціонування фестивалів духовних піснеспівів є однією з провідних тенденцій розвитку музичної культури православ'я в Україні. Ідейне спрямування фестивалів передусім релігійного змісту, і, окрім подолання негативних тенденцій у сфері культури, їх провідною функцією є відродження православних традицій.

Фестивалі духовної музики в Україні нині виконують дві основні функції: просвітницьку та культуротворчу. Вони сприяють відродженню традицій православної музичної культури; демонструють традиції православ'я в сучасних соціокультурних умовах; відроджують багатовікові традиції духовного хорового співу України; сприяють задоволенню потреб населення в культурно-просвітницьких заходах духовної, високоморальної спрямованості; стають яскравим, резонансним заходом у культурно-мистецькому житті міста, в якому вони відбуваються.

У залежності від напрямку, на фестивалях представлена літургійна канонічна музика («Пентікостія», «Глас Печерський»),

літургійна та паралітургійна музика («Від Різдва до Різдва», «Співочий собор»), літургійна, паралітургійна та позалітургійна музика («Христос Воскресе»).

Література

1. Антоненко М. М. Православна духовна музика в системі української культури кінця ХХ – початку ХХІ століття: дис. ... канд. мистецтвознавства: 26.00.01 / Національна музична академія України імені П. І. Чайковського. Київ, 2020. 211 с.
2. Антоненко О. М. Фестивальний рух як чинник розвитку музичної культури Запоріжжя періоду незалежності України. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. Київ : Міленіум, 2015. Вип. XXXV. С. 133 – 142.
3. Давидовський К. Ю. Міжнародний фестивальний рух у формуванні культурно-мистецького середовища України (на прикладі міжнародних музичних фестивалів «Київські літні музичні вечори» та «Віртуози планети»). Культурологічна думка. Київ: Інститут культурології Національної академії мистецтв України, 2011. №3. С. 94 – 100.
4. Зуєв С. П. Сучасний культурний простір та семіотика музичного фестивалю (на матеріалах Харкова) : дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / Харківська держ. академія культури. Харків, 2007. 207 с.
5. Лашенко А. П. Новітні тенденції сучасного хорового мистецтва України. Науковий вісник Нац. муз. академії України ім. П. І. Чайковського. Музичне виконавство. Київ, 2001. Вип. 18. кн. 7. С. 8 – 25.
6. Пархоменко Л. Фестивальні форми інтеграції хорового руху України (за здобутками «Золотоверхого Києва»). Студії мистецтвознавчі. Київ : ІМФЕ НАН України, 2008. № 4 (24). С. 71 – 77.
7. Положення ІV-го Міжрегіонального хорового фестивалю духовного співу «Христос Воскресе». Запоріжжя, 2008. 1 с.
8. Ущипівська О. Традиції православного співу на Донеччині: до вивчення специфіки соціокультурної діяльності релігійних громад краю. Культура і сучасність. Київ: Міленіум, 2014. № 2. С. 78 – 82.
9. Федорова Є. В. Поняття «фестиваль» та його мистецтвознавчі аспекти. Вісник маріупольського державного університету. Серія: філософія, культурологія, соціологія. Маріуполь : Видавничий центр МДУ, 2017. Вип. 13. С. 110 – 120.
10. Швед М. Б. Тенденції розвитку міжнародних фестивалів сучасної музики на новому етапі (1990 – 2005 рр.) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / Львівська держ. муз. академія ім. М. В. Лисенка. Львів, 2006. 20 с.

References

1. Antonenko, M. M. (2020). Orthodox spiritual music in the system of Ukrainian culture of the late XX – early XXI century. Dissertation of the candidate of sciences. Kyiv [in Ukrainian].
2. Antonenko, O. M. (2015). Festival movement as a factor in the development of musical culture of Zaporizhzhia during the period of independence of Ukraine. Topical problems of history, theory and practice of artistic culture. Issue XXXV, pp. 133 – 142. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
3. Davydovskiy, K. Yu. (2011). International festival movement in the formation of the cultural and artistic environment of Ukraine (on the example of international music festivals «Kyiv summer music evenings and» «Virtuosos of the planet»). Kulturolohichna dumka. № 3, pp 94 – 100. Kyiv [in Ukrainian].
4. Zuev, S. P. (2007). The modern cultural space and the semiotics of the music festival (on material of Kharkiv). Dissertation of the candidate of sciences. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Lashchenko, A. P. (2001). The latest trends in modern choral art of Ukraine. Naukovyi visnyk Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho. Issue 18, Book 7, pp. 8–25. Kyiv: Muzichne vikonavstvo [in Ukrainian].
6. Parkhomenko, L. (2008). Festival forms of integration of the choral movement of Ukraine (according to the achievements of «Zolotoverhyi Kyiv»). Studiyi mistecztvoznavchi. № 4 (24), pp. 71 – 77. Kyiv: IMFE NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
7. Regulations of the IV Interregional Choral Festival of Spiritual Singing «Christos Voskrese» (2008). Zaporizhzhya [in Ukrainian].
8. Ushchapivska O. (2014). Traditions of Orthodox singing in Donetsk region: to studing the specifics of socio-cultural activities of religious communities in the region. Kultura i suchasnist. № 2, pp. 78 – 82. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
9. Fedorova, Ye. V. (2017). The concept «festival» and its art aspects. Bulletin of Mariupol State University. Series: philosophy, culture studies, sociology. Issue 13, pp.110 – 120. Mariupol: Publishing center MDU [in Ukrainian].
10. Shved, M. B. (2006). Trends in the development of international festivals of contemporary music at a new stage (1990 – 2005) Extended abstract of candidate's thesis. Lviv. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 11.03.2021
Отримано після доопрацювання 12.04.2021
Прийнято до друку 16.04.2021*